

Vi som bidragit till denna skrift är Birgitta Alinder, Olov Andersson, Anna Björklund, Anna-Greta Christensen, Bulle Davidsson (red), Karl-Henrik Eriksson, Anne-Marie Eriksson, Arne Hallerfelt, Elisabet Hallerfelt, Alva Joost-Davidsson, Arne Karlsson, Märta Karlsson, Anna Kernell-Bergkvist, Sie Kronberg, Britta-Christina Nilsson, Paul Reinicke, Ingrid Reinicke, Marie Ristenfeldt, Kerstin Rydbergh, Ingrid Sahlman och Kristina Öhman.

Reviderad 2015 av Birgitta Alinder, Arne Karlsson och Lars Ladell.

Föreningen Klosterliv i Vreta
info@vretaklosterforening.se
www.vretaklosterforening.se

ISBN: 978-91-639-0163-8

KLOSTERLIV I VRETA

Förhistoria • Andligt liv • Daglig strävan
Klostrets byggnader • Nunnor och annat folk

Utgiven med bidrag från Claes och Greta Lagerfeldts stiftelse.

Utgiven 2015 av Föreningen Klosterliv i Vreta.

Reviderad utgåva. Skriften trycktes första gången 1998.

Grafisk form: Forma Viva, Linköping.

Tryckeri: LTAB, Linköping

ISBN 978-91-639-0163-8

*På omslagets framsida avbildas Vreta klostrets sigill
och på dess baksida abbedissans sigill.*

Foto: Historiska museet.

Benedictus, Bernhard, nunnorna och vi

Om Vreta klostrets kyrka finns mycket skrivet i flera böcker, vilka också har uppgifter om klostret. Det finns även en hel del skrifter som behandlar klostret och klosterlivet ur skilda synvinklar. I en strävan att göra delar av klostrets historia lättillgängliga för den som vill ha en snabb presentation har vi sammanställt denna skrift.

Vi som skrivit detta är en grupp Vreta klosterbor som deltagit i ett projekt, "Klosterliv i Vreta". Vi har det gemensamt att vi är amatörer med en stark känsla för hembygden och dess historia.

*

Den 21 mars 1098 grundades ett kloster i Cîteaux söder om Dijon i Frankrike av Robert de Molesmes. Cîteaux heter Cistercium på latin och kom att ge namn åt cisterciensorden. Det är nu drygt 900 år sedan dess.

Till cisterciensernas förhistoria hör Benedictus av Nursia, som år 529 grundade klostret Monte Cassino i Kampanien, en region i Italien. Benedictus skrev en regel för klostret Monte Cassino, men regeln användes även utanför detta kloster.

Cistercienserna övertog benediktinregeln med ett tillägg, Carta Caritatis, författat av den tredje abboten i Cîteaux, anglosaxaren Stephan Harding.

Bernhard av Clairvaux inträdde år 1112 i cisterciensorden och blev år 1115 utsänd med ett antal munkar för att grunda ett nytt kloster i Clairvaux, det tredje dotterklostret till Cîteaux. Han fick mycket stor betydelse för ordens utveckling. När Bernhard dog den 20 augusti 1153 fanns det 336 munkkloster inom orden. Nio år senare, 1162, nygrundades ett kloster i Vreta som under 1200-talets förra hälft anslöts till cisterciensorden. Redan före 1162 fanns det alltså ett kloster i Vreta.

Allra först ...

För cirka 5 000 år sedan kom de första bönderna – megalitkulturen – till Östergötland. De hade ett starkt inflytande på den mer primitiva boplatzbe-folkningen som levde på jakt och fiske. Därmed började en ny tid i dessa bygder.

Roxens yta låg sex till åtta meter högre än idag och var en vik till Östersjöns föregångare Litorinahavet. Från Berg genom hela Vreta kloster söderut mot Ledberg har inlandsisen lämnat efter sig en rad höjdbildningar, drumliner. De höjer sig upp till 20 meter över omgivningen och är 600–700 meter långa och 300–400 meter breda.

Det var här de första bönderna slog sig ned. Jorden var lättbrukad och själv-dränerande, vilket var en förutsättning för jordbruk med deras enkla redskap. Den mer lerrika jorden kunde man inte bruka, för den var ofta sankmark. Dessa människor, som alltså hade börjat med jordbruk, var ändå fortfarande beroende av jakt och fiske.

Från Vreta med omnejd finns många fynd och lämningar från gången tid. Alla epoker är representerade. En del av de fynd som påträffats visar att man har haft kontakt och handelsutbyte med omvärlden.

För cirka 4 000 år sedan kom nya impulser från Mellan- och Sydeuropa med den så kallade stridsyxekulturen. Fynd från denna kultur, skärvor av ett lerkärl och en yxa, har påträffats under kyrkan i Vreta. När man tillverkade lerkärl gjorde man avtryck med en snodd i vågliknande mönster. Dessa föremål vittnar om såväl estetiskt sinne som utvecklat konsthantverk.

Stridsyxekulturens människor var indoeuropeer – germaner. Det är inte osannolikt att de fördrev och i viss mån blandade sig med den ursprungliga be-folkningen. De hade förmodligen med sig hästen till Skandinavien, de andra husdjuren fanns redan här.

De stora gravfält som finns i Vreta från framförallt järnåldern visar att här tidigt funnits en fast boende bondebefolkning.

Läget vid öppet hav vid denna tid och farleder västerut bland annat på Svart-ån gynnade Vreta. Det var hit impulserna kom först. Det är mycket troligt att det växte fram en elit här som hade kontrollen över farleder och handelsplat-ser och dominerade ett större område. De tre fornborgarna vid Odensborg, Snaven och vid Svartåns mynning är tecken på detta.

Bönderna började bo i byar. Ofta var människorna i en by av samma släkt. Varje bonde ägde sin jord och hade betesmarker och skog tillsammans med de andra. Byarna samarbetade även sinsemellan och så småningom växte hä-

raden fram. Ett härad var en förening av 100 byar eller ätter. Mellan kyrkan i Vreta och Roxen ligger Gullbergshögen, en mycket gammal kultplats som givit namn åt vårt härad.

Ur detta bondesamhälle växte behovet av ledare, hövdingar och kungar. Den som var kung ville bo centralt i sitt område och det naturliga valet blev Vreta. Vreta blev så i slutet av 1000-talet ett världsligt och kyrkligt centrum.

Klosterfolk i Vreta

– *före cistercienserna*

Att ett nunnekloster inrättades i Vreta år 1162 har man länge vetat om.

Men vad fanns då i Vreta före det kloster som grundades 1162? Enligt vissa uppgifter skulle det ha funnits en kyrka av trä redan på 1000-talet.

En mängd fragment av tidigkristna gravmonument, som antas komma från 1000-talet, tyder på att det funnits en begravningsplats i Vreta, åtminstone för personer ur stormannaklassen. I början av 1100-talet, när det fortfarande fanns en kungsgård på området, kom den allra första stenkyrkan till, som uppfördes som kungsgårdskyrka. Den blev också sockenkyrka.

Omständigheter talar också för att det skulle ha funnits en klosterbyggnad i Vreta före 1162. Detaljer i nuvarande kyrkobyggnad antyder att det har funnits en dörr, som suttit högt upp på nuvarande norra tvärskeppsgaveln. Dörren kan ha lett till dormitoriet i ett något äldre kloster, en provisorisk träbyggnad som senare raserats.

Flera historiska källor vittnar om att kung Inge den äldre och hans hustru Helena grundade ett kloster i Vreta omkring 1110. Vid denna tid, då det första klostret i Vreta sägs ha grundats, fanns ännu inga cistercienser i vårt land. Många har menat att det kan ha varit ett kloster för benediktiner men även andra uppfattningar finns. Benedictus regel var ända till 1100-talet den vanligaste klosterregeln i Västkyrkan. Klostret i Vreta reorganiserades 1162 i samband med en stor donation av kung Karl Sverkersson.

Benediktinernas klosterregel krävde fattigdom, kyskheter och lydnad och klostret skulle vara organiserat som en familj med en abbot som ledare. Reglerna präglades av ordning och fasthet. Detta ideal var disciplinerat och ändå möjligt att följa.

Klosterfolkets dag bestod till stor del av gudstjänster, studier och meditation, men också av arbete i trädgård, verkstäder och skrifvarstugor. Före boktryckarkonsten fanns ingen annan möjlighet till mångfaldigande och spridning av skrifter än genom att skriva av för hand.

Det var i klostren som en stor del av den klassiska lärdomen fortlevde från antiken och fram till den begynnande medeltiden, som i Italien, där Benedictus levat, brukar räknas från ungefär 500-talet. Här i Norden räknar man i regel begynnande medeltid först framåt 1000-talet.

Att skriva av den klassiska litteraturen, även den av världsligt slag, var viktigt för att bibehålla den stora kunskapsfond som fanns från antiken. Bedömare menar dock att det som finns kvar från den antika eran ändå är mindre än hälften av det som en gång funnits. Klosterfolkets avskrifter räddade dock en stor del av det dåtida kulturarvet till eftervärlden.

Enkelhet, ödmjukhet, tillbedjan

– *en väg att skönja Gud*

Bernhard av Clairvaux var en stark personlighet, som gav cisterciensorden dess karaktär. Han inträdde år 1112 som ordensbroder i moderklostret Cîteaux och blev den förste abboten för dotterklostret Clairvaux, som grundades 1115.

Genom Bernhard växte orden snabbt i västra och norra Europa. Bernhard var personlig vän med biskop Eskil i Lund, vilket bidrog till cisterciensordens spridning i Norden. Han hade över huvud taget ett stort inflytande i den romerska katolska kyrkan. En av hans ordensbröder blev påve med namnet Eugenius III.

Bernhard utformade en mystiktradition, som blev rådande under medeltiden. Den gick ut på en koncentration på Kristus som den lidande frälsaren och en strävan efter den mystiska föreningen med honom som själens brudgum. Hängivenheten mot Kristus måste gestaltas i efterföljelse genom ödmjukhet, försakelse och lidande.

Cisterciensorden krävde att man följde Benedictus regel efter bokstaven. *Ora et labora*, bed och arbeta! Klosterlivet skulle präglas av det enkla med enkel dräkt, enkel mat och enkelt kyrkorum. Man skulle leva av sina händers arbete och med en asketisk stränghet.

Avsikten med klosterlivet var att genom bön, skriftläsning och meditation kunna skönja en anblick av Gud. Det hade redan från början, både i den västliga och östliga kyrkan, funnits en grundläggande uppfattning om klosterlivets innebörd, att munkens och nunnans kallelse var att ta avstånd från sin tids levnadssätt och under ihärdig bön och asketiskt liv söka Gud och evigheten.

Benedictus tanke var att klosterfolket skulle leva avskilt från världen. Allt som behövdes för deras omedelbara behov skulle finnas inom klostrets murar. Cistercienserna höll på detta. De byggde stall, lador, magasin och verkstäder, sågkvarnar vid rinnande vatten, smedjor, sädeskvarnar, bagerier, väverier, skrädderier, garverier, skomakerier, repslagarbanor och så vidare. I dessa verkstäder arbetade lekbröder och lejda män.

Klostren byggde härbärgen för vägfarande och pilgrimer, sjukhus för sjuka och fattiga och ålderdomshem för sina välgörare.

Munkklostren förlades till öde trakter. Nunneklostren däremot fick läggas nära bebyggelse, där det fanns tillgång till manlig arbetskraft för byggen och skogsarbete.

Biskopen i stiftet skulle godkänna klostrens läge.

Under medeltiden fanns flera nunnekloster av cisterciensorden i Sverige. Förutom Vreta låg ännu ett i Östergötland, nämligen Askeby på andra sidan Linköping. För övrigt fanns Gudhem i Västergötland, Fogdö i Sörmland, Riseberga i Närke, Byarum i Småland samt Solberga på Gotland. Klostret i Byarum flyttades på 1230-talet till Sko i Uppland, Solberga flyttades in till staden Visby och Fogdö flyttades till Vårfruberga i Sörmland.

Vreta kloster

– så såg det ut

I centrum för klosteranläggningen låg klostergården, en enkel gräsgård för meditation och stillhet. Runt denna låg kyrkan och klostrets olika byggnader. Mitt i klostergården fanns en brunn med *lavatorium*. Runt gården ledde korsgången, som här i Vreta varit stängd mot gården med murar, öppna endast med några få smala fönster.

Närmast korsgången, som idag är markerad som en pergola, låg de förnämsta rummen, och från gången fanns också en ingång till kyrkan.

Vid korsgångens norra sida låg köksbyggnaden. Köket bestod av en äldre, sydlig del och en tillbyggnad mot norr. I den sydliga delen fanns en stor öppen eldhärd. Här fanns också en slasktratt huggen i sten, från vilken en ränna ledde ut genom muren. Också i den tillbyggda delen fanns en stor öppen härd med rökhuvs.

Mellan köket och korsgången gick långt tidigare den första kyrkogårdsmuren, som omgärdade kyrkan innan klostret grundades. Den användes senare förmodligen som vägg till ekonomibygnader invid köket.

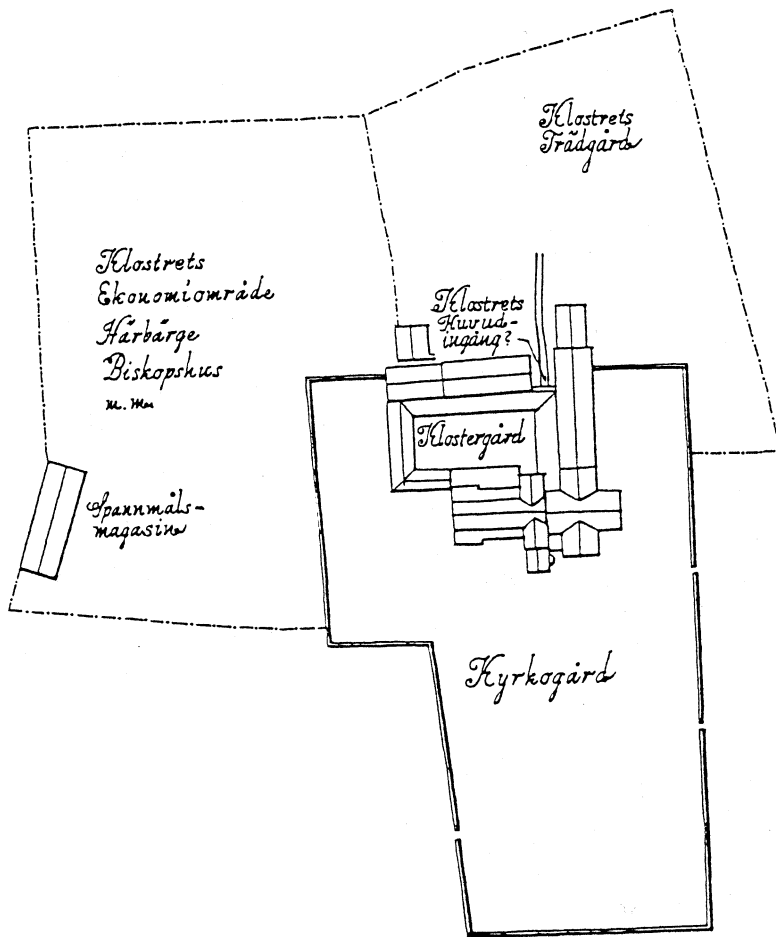
Strax intill köket, på korsgångens norra sida men lite längre österut, låg matsalen, *refectorium*. Idag är matsalens murar markerade med en stenläggning i gräset. Huset revs på 1700-talets mitt när Linköping behövde sten till ett nytt domkyrkotorn.

Den idag bäst bevarade delen av klostret är längan öster om korsgången. Närmast kyrkan, i bottenvåningen, låg *sakristian* (med ingång från kyrkan). På dess grundmurar är en ny sakristiebyggnad uppförd 1917. Den innehåller idag sakristia i bottenvåningen och kyrkans museum i andra våningen.

Nästa rum, från kyrkan räknat, var *kapitelsalen*, som tjänstgjorde som samlings-sal. Varje morgon hölls här *kapitel*, vilket innebar högläsning av någon betraktelse. I kapitlet skedde också nödvändig information och fördelning av sysslor. Här kunde man också bekänna en synd eller ange någon annan för förseelse. Här dömdes och bestraffades vid behov.

Norr om kapitelsalen finns än i dag några steg kvar av dagtrappan till *dormitorium*, sovsalen. Här på övervåningen sov alla nunnorna på halmbäddar i en stor sovsal. Härifrån gick de också via en nattrappa direkt ned i kyrkan i gryningen, eller strax före, för dagens första tidebön.

Om vi återvänder ned för dagtrappan från sovsalen och går vidare till nästa rum, kommer vi till samtalsrummet, *parlatorium*. Där fick nunnorna vistas en-

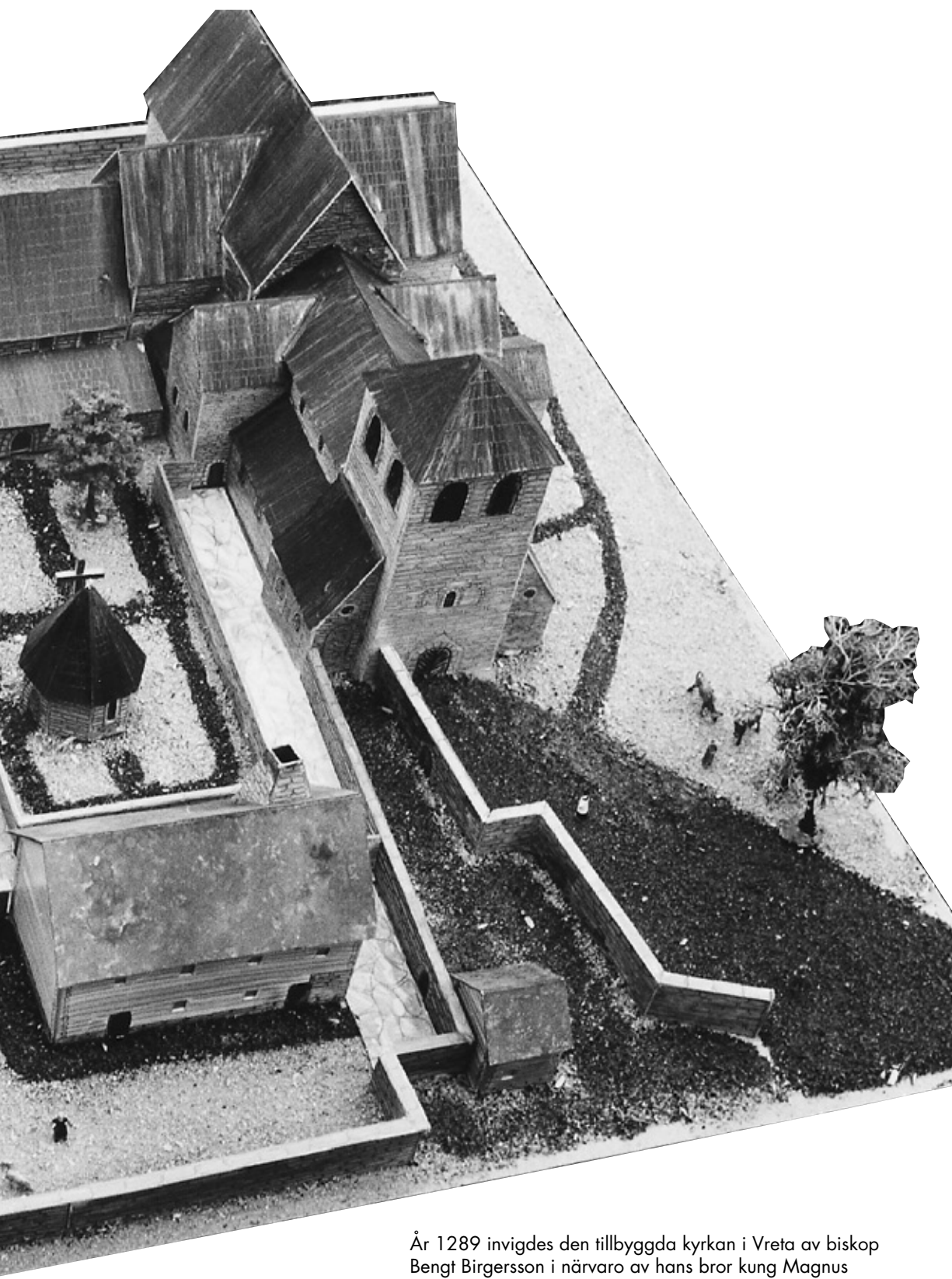
Klosterområdet före 1432 enligt S Curman - E Lundberg: Sveriges kyrkor. Band II.

dast för att samtala med abbedissan eller priorinnan. För övrigt skulle de tiga, utom då arbetet gjorde det nödvändigt att säga något.

I samtalsrummets golv finns två trappor som lett ned till och upp från en vattenbassäng, vilken genom en kalkstensledning fått sitt vatten från en källa cirka 400 meter åt det håll där Vreta klostrets skola nu ligger. Anläggningen har varit innesluten i en egen byggnad. En arkeologisk tolkning på senare år har sett hela anläggningen som ett *baptisterium* (dopkyrka) från tiden före klosterbyggnaden (se boken Fokus Vreta kloster – 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster). I parlatoriet har arkeologerna också hittat omkring 360 små silvermynt från slutet av 1100-talet och början av 1200-talet.

I östra längan fanns också klostrets värmecentral. Ett par trappsteg ner fanns ett utrymme där man hade en eldstad, kanske en romersk hypocaust eller

År 1289 invigdes den tillbyggda kyrkan i Vreta av biskop Bengt Birgersson i närvaro av hans bror kung Magnus "Ladulås" Birgersson. Denna modell visar klosterområdet vid den tiden.

Modellbyggare: Olov Andersson

Foto: Staffan Gustavsson/ redakta

bara glödgrutor. Små hål i valvet fick värmen att strömma upp i rummet ovanför, som var nunnornas arbetsal och ett uppvärmt rum.

Vid gaveln på denna östra länga byggdes ett hus med ett större rum och ett mindre med eldstad. In mot klostret fanns en smal dörr.

Norr om denna länga låg klostrets fruktträdgård och kålgård. Mellan längan och köket var olika ekonomibygnader belägna.

Väster om klostergården finns spår av en annan, mindre klostergård. Här har arkeologerna funnit flera trähuslämningar och här kan leksysterar ha bott.

Det som nu är prästgårdsträdgård var ursprungligen klostrets ekonomiområde. Här fanns också bl a härbärget. I ena kanten ser vi idag ett stort kalkstenshus ("Klosterhuset", på den lilla skissen på sid 9 benämmt "Spannmålsmagasin").

Det andliga livet

– som det kan ha tett sig i Vreta

Klostrets andliga grundval utgjordes av tre hörnstenar: *officiet*, tidegården, *lectio divina*, den andliga läsningen, och *mässan*, nattvardsgudstjänsten.

Benedictus, som skrev sin klosterregel på 500-talet, inskräppte att ingenting fick sättas före gudstjänsten. Han syftade då på dygnets sju eller åtta bönestunder i tidegården.

Enligt hans regel och cisterciensernas senare tolkningar och förstärkningar av den, tog dessa böner omkring fyra timmar varje dag.

Tideböerna inleddes med *matutin* sent på natten eller tidigt på morgonen. *Laudes* var den stora morgonbönen. *Prim* – och morgonmässa – firades sedan kl 06 och *ters*, förmiddagsbönen, klockan 09. Vid den sjätte timmen, klockan 12, var det dags för *sext* och kl 15 eftermiddagsbönen, *non*. Den stora kvällsbönen hette *vesper*. Dagens sista bön, *completorium*, fick avsluta, komplettera, dagens tideböner. Ytterligare en kunde förekomma. Det var *vigilia*, en nattlig vaka som hölls vid dödsfall, inför helgondagarna och inför kyrkoårets stora helger.

Genom att i tideböerna sjunga varje psalm i Psaltaren en gång i veckan lärde

nunnorna sig snart psalmerna utantill. Psaltaren med sina 150 psalmer blev den mest citerade bibelboken. Den kom att präglade nunnornas ordförråd och uttrycksätt.

Lectio divina, den andliga läsningen, ägnades tre till fyra timmar om dagen. Då lästes såväl bibeltexter som fädernas (kyrkofäderna, ökenfäderna och andra heliga personer) utläggningar av texterna. Läsningarna ägde delvis rum under måltider och medan vardagssysslorna utfördes.

En sådan läsning sker långsamt, kanske halvhögt, för att inpränta ordalydelsen i minnet och för ett dagligt andligt näringsintag. Ordet är själens bröd, som kommit ned från himmelen. Detta bröd måste man åter och åter tugga, *ruminare* – idissla. Så kanske man under arbetet med texten kommer under bokstavens yta och finner den ljuvliga mörken, det glädjrika och livgivande mysteriet.

Mässan, då nattvarden firades, hölls i klostren till en början på söndagar och stora helgdagar. Så småningom infördes föreskrifter att fira mässa varje dag.

Sålunda ägnades ungefär en tredjedel av dygnet i klostret åt det andliga livets övningar. Dessa skulle leda fram till klosterlivets yttersta mål: att finna Gud och det tillkommande eviga livet.

För klosterfolket var det den cisterciensiska liturgin som gällde. Församlingen å sin sida, sockenborna i Vreta, följde den liturgi som utarbetats för Linköpings stift. I denna lilla skrift beskrivs dock endast den ordning som gällde för klostret.

Nunnor och andra

– arbete, mat och kläder

I och kring klostret levde och arbetade personer med olika arbetsuppgifter.

Abbedissan var den nunna som stod i spetsen för klostret. Hon var dess föreståndare och hade uppsikt över allt som skedde. Abbedissan skötte kontakterna med omvärlden, hon såg till att klosterdisciplinen efterlevdes och att gudstjänstplikterna uppfylldes. Hon ansvarade för klostrets arkiv och var innehavare av klostrets sigill. Abbedissan hade också ett eget sigill.

Priorinnan stod vid abbedissans sida. År 1462 har vi en uppgift om att det även fanns en *subpriorinna* i Vreta. Det fanns detta år totalt 32 nunnor i Vreta kloster.

Nunnorna var vigda klostersistrar som skulle befinna sig inne i *klausuren*, klostrets privata inre, *sorores ab intra*. (Klausur, av lat *claudere* stänga, om kloster avspärning, isolering.)

Leksystrar kan ha funnits, åtminstone under äldre medeltid. Deras uppgifter i klostret var av det praktiska slaget. De rekryterades från lägre samhällsskikt och var och förblev illitterata. Meningen var inte att de skulle vigas till kornunnor utan de skulle förbli leksystrar.

Postulanterna hade begärt inträde i klostret och fick under en tid känna sig för om de skulle kunna leva ett liv i kloster

Noviserna genomgick ett utbildnings- och prövoår innan de vigdes till nunnor.

Familiaries var en form av inackorderade eller pensionärer där klostrets omkostnader täcktes av en donation vid inträdet, en gård eller pengar. Dessa familiaries tog klostret hand om och gav mat och husrum.

Nunnor med ansvar för andliga uppgifter

Sacrista ansvarade för vården av kyrkans heliga föremål och kärl avsedda för gudstjänst.

Horista hade liturgisk tjänst som ledare av tidegården (tidebönerna).

Cantrix ledde körsång och musik och utbildade noviser.

Custrix förvaldade och gjorde i ordning föremål för gudstjänsten, till exempel altarduk och vaxljus.

Vreta klostrets
sista abbedissa
Sigrid Botolfsdotter,
mosaik av Aline Rolf.

Foto: Gustaf-Adolf
Andrae

Nunnor med ansvar för vardagssysslor

Cellaria, ekonom och livsmedelsförvaltare.

Refectaria, kökschef.

Focaria, köksa, stekhussyster.

Hospitalaria förestod gäststugan.

Infirmaria förestod sjukstugan.

Cameraria förvaldade beklädnadskammaren, vestiariet, och ansvarade för tillverkning av dräkter.

Scolastica, en lärarinna för barn i klostrets skola.

Portaria, portvakterskan, hade många uppgifter. Benedictus hade föreskrivit att hon skulle vara en gammal kvinna med levnadsvisdom. Hon skulle dela ut allmosor, och därför hade hon alltid bröd i cellen för att ge fattiga och vägfarande. Hela natten lyste en lampa i porten.

Andra personer vid klostret

Lekbröder kan tidvis ha funnits innanför kvinnoklostrets yttermur för tyngre sysslor. De levde efter samma regler som sina kolleger i cisterciensiska munkkloster men med den skillnaden att de här hade att lyda en abbedissa i stället för en abbot.

Bryten – ursprungligen en träl, men som nått högre status och därmed fått förtroendet att bryta brödet åt de andra trälarna. Efter träldomens avskaffande på 1300-talet kom brytens uppgifter att övergå i fogde- och rättarsysslor. Brytens sociala status var högst varierande. Bryten hade rättaruppgifter vid gårdar som tillhörde klostret.

Landbon, ett slags arrendator, hade ett kontrakt där han enligt Östgötalagen

skulle betala fyra tunnor korn och två dagsverken före jul varje år. Om han skött sig väl kunde han själv avsluta sitt kontrakt, men han kunde aldrig bli uppsagd. Vid hans död kunde hustru eller barn överta kontraktet.

Torparen hade samma uppgifter som landbon. Skillnaden var att torparens mark låg på utjord och alltså ej tidigare varit brukad.

Nyodlaren fick i uppgift att bruka jorden i sju år, innan han kunde bli torpare. Men om klostret ej var tillfreds med hans arbete kunde han avhysas innan de sju åren gått.

Hjonen gjorde resten! Det var allt möjligt som behövdes inom hantverk och hushåll.

Ylle utan och innan

Cisterciensnunnorna fick inte vara ömhudade. Linnesaräk var inte tillåten, utan en tunika av naturvitt ylle bars närmast kroppen som särk. Den skulle ha så stor urringning att den lätt kunde dras ned om nunnan gjort sig förtjänt av prygel. Utanpå tunikan bar de en likaså naturvit yllekjortel med svart yllebälte. På huvudet hade de ett dok av linne, som skulle täcka panna och hals, samt en svart slöja.

När nunnorna gjorde kortjänst bar de en *cuculla*, en stor vit kappa.

Så klädde sig en cisterciensnunna.
Foto: Göran Ström,
Gotlands Fornsal.

För att skydda yllekjorteln under arbete bar de ett *scapular*, ett löst hängande tygstycke av svart kläde med halsringning mitt på.

På fötterna hade de näbbskor eller stövlar av skinn, som syddes i klostret.

När en kvinna begärde inträde i klostret kallades hon först *postulant*. Då bar hon sina vanliga kläder, medan hon under en tid fick känna sig för om hon skulle kunna leva ett liv i kloster.

När hon bestämt sig för klosterlivet blev hon *novis*. Novisdräkten bestod av brun kjortel, *scapular* och bälte, vitt dok och vit slöja.

Måltiderna få och enkla

Enligt cisterciensernas regler skulle munkar och lekbröder, nunnor och lek-systrar aldrig äta mer än två gånger om dagen, nämligen middag, *prandium*, och aftonvard, *coena*. Ville man gå i kloster men behövde mer än två måltider, *refectiones*, om dagen, blev man inte antagen.

Vissa av årets dagar kunde man få en liten frukost bestående av ett kvarts pund bröd (cirka ett hg) och en portion vin utspätt med vatten, i de länder där vin var vanligt.

Cisterciensernas kost var i huvudsak vegetarisk, med tillskott av fisk, ägg och mjölkprodukter. Endast de sjuka tilläts äta kött.

Varje måltid bestod av två rätter, *pulmenta*. Därutöver hade *cellaria* – ekonomen, källarmästarinnan – fullmakt att dela ut en dessert, *pitanica*, till dem som var gamla, svaga eller sjuka. Den kunde bestå av fisk, ägg, mjölk eller ost.

I skördetider fick alla en extra rätt till middag och om möjligt även en extra rätt på kvällen. Här räknades ett äpple, råa grönsaker eller mjölk som en extra rätt.

Fasta var en viktig del i klosterlivet. Fastedagarna var antingen allmänkyrkliga eller ordens egna. Cistercienserna hade fredagsfasta från mitten av september till påskdagen. Deras fastetid sammanföll med den allmänkyrkliga från advent till jul samt från askonsdag till påsk.

På årets samtliga fastedagar serverades ingen middag, inte heller något vatten på eftermiddagen. På de kyrkliga fastedagarna gavs heller ingen frukost. Hela vintern fastade cistercienserna varje fredag på vatten och bröd, förutom när det inföll en kyrkofest på fredagen eller lördagen.

Klosterträdgården

– föda, läkedom och vila

Vår kunskap om trädgårdsodling i Norden startar med att kristendomen fick sitt genombrott och de första klostren grundades.

Eftersom cisterciensernas mathållning baserades på vegetarisk kost, var odlingen särskilt viktig. Genom livliga förbindelser med kontinenten fick de frön, sticklingar och ympkvistar.

Vid klostren odlades grönsaker, kryddor, frukt, läkeväxter samt blommor som behövdes till kyrkliga högtider. Samma växt kunde användas för flera olika ändamål.

Karl den store (747–814) hade utfärdat en domämförordning om vad som borde odlas på de kungliga godsena, och denna följdes av benediktinerna. I förordningen ingick 73 olika växter, varav cirka 60 kan odlas här i Norden. De var bland andra:

Madonnalilja, ros, grekiskt hö, balsamblad, salvia, vinruta, åbrodd, gurka, melon, violrot, dragon, anis, cikoria, sallat, äkta svartkummin, senapskål, trädgårdskrasse, pestskräp, kardborre, persilja, selleri, libbsticka, sävenbom, dill, fänkål, endive, vitsenap, svartsenap, sommarkyndel, pepparmynta, vattenmynta, kattmynta, opievallmo, mangold, sockerbeta, hasselört, althearot, malva, morot, palsternacka, kål, piplök, matlök, kronärtskocka, kardvädd, bondböna, ärtor, koriander, dansk körvel, muskatell salvia, taklök, äpple, päron, plommon, krikon, kvitten-träd, mispel, äkta kastanj, persika, hassel, mullbärsträd, mandelträd, pinje, fikon, valnöt och körsbär.

Växter som odlades för att beredas till läkemedel skulle sköras när de var som mest verksamma, beroende på astrologiska aspekter och tidpunkt på dygnet.

För att få *salvor* blandade man bivax, ister och olja med lämpliga örter. "Stampade" växter, (som finfördelats eller krossats i mortel) blandades med ättika, honung eller öl för *invärtes* bruk. *Plåster* tillverkades av örter och något bindemedel. Massan fästes sedan på det skadade stället. Färg och form var mycket viktig för växtens läkande egenskaper.

Klosterträdgårdarna var inte bara nyttoträdgårdar. Där fanns också utrymme för enskildhet, studier, kontemperation, rekreation och för begravningsplatser.

Källor och litteratur

Ahnlund, Nils: Vreta klostets äldsta donatorer. Historisk Tidskrift 1945.

Ambrosiani, Björn – Eriksson, Bo G: Birka Vikingastaden, Stockholm 1996.

Andersson, Catharina: Kloster och aristokrati. Nunnor, munkar och gåvor i det svenska samhället till 1300-talets mitt. Göteborg 2006.

Andrae, G-A: Klosterbrev från Vreta. Stockholm 1975.

Andrae, G-A: Sigrid Botolfsdotter. Linköping 1979.

Andrae, G-A: Det hände i klostret. År och människor i Vreta. Linköping 1981.

Bachmann, Elfriede: Das Kloster Heeslingen-Zeven. Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte. Selbstverlag des Stader Geschichts- und Heimatvereins 1966.

Backhaus, Janet: The Isabella Breviary. The British Library 1993.

Barum, Peter: Så började kristendomen. Historia och konst berättar. Köln 1960.

Blenow, Anna Maria: Europas trädgårdar. 1995.

Brilioth, Herman: Vreta klosterminnen.

Börjeson, Birger: Om Vreta klostets kyrka, kort vägledning. Hembygdsföreningens i Vreta Kloster skriftserie, 1982.

Clark, Kenneth: Civilisation. London 1973.

Curman, S: Vreta klostets kyrka, ur En bok om Östergötland.

Curman, S – Lundberg, E: Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Östergötland. Band II. Vreta klostets kyrka. Stockholm 1935.

Dahlquist, Sixten: Ett kyrkligt och kulturellt centrum.

Fürst, Carl M: När de döda vittna. Konst- och kulturhistoriskt bibliotek 2, Stockholm 1920.

Gejrot, Claes: Vadstenaarkivet. Latinsk text med översättning och kommentar. Kungl samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, Handlingar del 19. Gotab 1996.

Gutarp, Elsemari: Hurusom man sig klädde. Gotlands fornsal.

Gustavi, Per: Birka stift på 1000-talet och det gamla biskopshemmanet Birka i Vreta kloster. Hembygdsföreningens i Vreta kloster skriftserie, 1979.

Gustavi, Per: Vreta kloster under tusen år. Ansgarmissionen. Vadstena 1998.

Helander, Sven – Pernler, Sven-Erik – Piltz, Anders – Stolt, Bengt: Mässa i medeltida socken. Artos 1993.

Hellström, Jan Arvid: Vägar till Sveriges kristnande. Atlantis 1996.

Hagerman, Maja: Spåren av kungens män. Stockholm 1996.

Herjulfsson, Ritwa: Medeltida klosterörter. Ask & Embla HB 1997.

Holmbäck, Åke – Wessén, Elias: Magnus Erikssons stadslag. Lund 1966.

Härdelin, A: Munkarnas och mystikernas medeltid. Tjugofyra kapitel om teologi, spiritualitet och kultur. Artos 1996.

Högberg, Bengt – Härdelin, A: Den helige Benedictus regel. Översättning från latinet med inledning och förklarande noter. Katolska Bokförlaget, Uppsala 1991.

Johansson, Hilding: Ritus cisterciensis. Studier i de svenska cisterciensklostrens liturgi. Lund 1964.

Knowles, David: Benediktinerorden. Berne förlag Malmö 1971.

Lagerqvist, Lars O – Åberg, Nils: Mat och dryck i forntid och medeltid. Vincent förlag och Statens historiska museum, Stockholm MCMXCIV.

Landsberg, Sylvia: The medieval garden. British Museum Press.

Lejon, Kjell O: Diocesis Lincopensis III. Askeby kloster – om klostertid och klosterliv. Skellefteå 2008.

Lundberg, Erik: Vreta kloster. Svenska fornminnesplatser nr 6. Kungl vitterhets historie och antikvitets akademien 1964.

Macdonald, Fiona – Wood, Gerald: Medeltida kloster. Valentin Förlag 1994.

Nilsson, N-H: Gudstjänst i Svenska kyrkan – en praktisk handledning. Svenska kyrkans information 1994.

Nordberg, Michael: Den dynamiska medeltiden. Tiden 1995.

Nordberg, Michael: Klostrens skrivare räddade kulturarvet. Populär Historia 5, 1996.

Nylén, E: Bernhard av Clairvaux. Skrifter i urval och översättning och med inledning av fil dr E Nylén. Bokförlaget Catholica 1993.

Ortved, Edw: Cistercieordenen og dens klostre i Norden, del I. Köpenhamn 1927.

Parikh, Kristin: Kvinnokloster på Östgötaslätten under medeltiden. Lund 1991.

Regner, Elisabet: Den reformerade världen. Monastisk och materiell kultur i Alvastra kloster från medeltid till modern tid. Stockholm 2005.

Tagesson, Göran: Vreta klostets kyrka. Linköping 2007.

Tagesson, Göran – Regner, Elisabet – Alinder, Birgitta – Ladell, Lars: Fokus Vreta kloster. 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster. Stockholm 2010.